

ДЖЕРЕЛА ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІОНЕРСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ 60-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Процеси розбудови системи української освіти привели до змін, пов'язаних із всебічним і гармонійним розвитком майбутнього покоління. Тому одним із основних завдань виховання молоді є освоєння досвіду старших поколінь та збагачення його власними зверненнями. Одним із засобів здійснення цього важливого завдання є історико-краєзнавча діяльність.

У цьому контексті заслуговує на увагу історико-краєзнавча діяльність піонерської організації України 60-х років ХХ ст., дитячого руху, що зайняла окрему цікаву сторінку в історії вітчизняної педагогіки. Вивчення позитивного піонерського досвіду, на нашу думку, сприятиме збагаченню історико-педагогічних знань, поверненню до наукового обігу педагогічної спадщини та її творчого використання в сучасній теорії і практиці національної освіти.

Зауважимо, що історико-краєзнавча діяльність піонерської організації у 60-ті роки ХХ століття характеризувалася багатогранністю досліджуваних історичних подій, матеріалізованих у пам'ятках історії і культури, та була галуззю нового історичного пізнання, сферою активної практичної діяльності юних краєзнавців, робота яких була спрямована на вивчення історії, культури, природи краю [1, с. 24].

Аналіз наукових джерел з означеної проблеми свідчить про вузькоспеціалізоване та фрагментарне висвітлення історико-краєзнавчої діяльності. Зокрема, залишаються недостатньо дослідженими питання характеристики джерел історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України.

Сучасними дослідниками в галузі історико-краєзнавчої роботи (І. Бех, Л. Ваховський, Н. Гупан, І. Зайченко, В. Кузь, В. Кравець, Н. Побірченко, О. Самоплавська, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, М. Шкіль та ін.) накопичено вагомий науковий та емпіричний досвід розгортання, тенденцій розвитку та вивчення її організаційно-педагогічних форм.

Окремі аспекти історико-краєзнавчої роботи висвітлено в контексті проблем освіти і виховання молоді (Л. Бабенко, С. Бабишин, В. Бенедюк, П. Бурдейний, Т. Вайда, М. Дуденко, М. Євтух, Е. Пасічник, Г. Пустовіт, М. Соловей, О. Столяренко, А. Хоптяр, М. Шкіль, В. Шульженко та ін.); розроблено засади туристсько-краєзнавчої роботи та теоретико-методологічні засади освітнього краєзнавства (О. Барков, В. Борисов, А. Даринський, Ю. Кононов, В. Корнеєв, М. Костиця, М. Крачило, О. Тімець та ін.).

Метою статті є теоретичне обґрунтування й дослідження джерел історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України (60-ті роки ХХ ст.).

Як показав аналіз наукових джерел, у вітчизняній педагогіці історико-краєзнавча робота має глибокі історичні передумови. Вона почала розвиватися з кінця ХІХ століття, а її розквіт припав на 20–30-ті роки ХХ століття.

Окрему сторінку в історії краєзнавчої роботи займає діяльність піонерської організації в цьому напрямі.

Своєрідний підйом у роботі піонерської організації України з історико-краєзнавчої діяльності припадає саме на 60-ті роки ХХ століття. У зазначений період для піонерів створюються різні клуби, об'єднання та секції історико-краєзнавчого спрямування. Передумовою для активізації історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації слугувала Постанова ЦК КПРС Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС від 10 травня 1969 № 411 «Про заходи щодо подальшого розвитку туризму і екскурсій в країні», на підставі якої, історико-краєзнавча робота організовувалася більш цілеспрямовано.

В основі історико-краєзнавчої роботи піонерів було вивчення різних джерел історії, культури, природи краю тощо. До основних джерел історико-краєзнавчої діяльності в роботі піонерської організації досліджуваного періоду ми відносимо: усні (усна народна творчість, перекази, розповіді і т.п.), писемні (література, документи, мапи, періодика і т.п.), історичні та культурні пам'ятки тощо.

До найважливіших писемних історико-краєзнавчих джерел вивчення краю піонерами 60-х років ХХ століття відносимо літературні, що вирізнялися своєю різноманітністю за виданнями, призначенням та тематикою (книги, періодичні видання, мапи, образотворча продукція тощо).

Первинну інформацію історико-краєзнавчого характеру піонери отримували із бібліографічних покажчиків та літератури історико-краєзнавчого спрямування. Такі рекомендаційні літературні покажчики, що публікувалися республіканськими, обласними бібліотеками, місцевими краєзнавчими музеями, були розрахованими на широке коло юних читачів.

Основними історико-краєзнавчими джерелами у 60-ті роки ХХ століття були книги (науково-популярна література, художня література, публіцистика), періодичні видання (статті в журналах і газетах) та видання довідкового характеру. Зі сторінок такої літератури піонери дізнавалися про різні аспекти розвитку краю (історію, економіку, культуру, природні багатства, пам'ятки тощо).

Суттєво відмітити, що у досліджуваній період великий інтерес у юних краєзнавців викликали енциклопедичні видання, серед яких, насамперед, заслуговує на увагу 51-томне видання Великої Радянської

Енциклопедії (1950–1963 рр.), що містило матеріали, з яких діти отримували відомості про всі республіки (біографічний матеріал, природу, економіку усіх районів СРСР, міста, історичні події тощо).

Крім того, піонери самостійно досліджували походження назв міст і сіл, назви та властивості мінералів і гірських порід тощо. Цьому сприяли різні за об'ємом і змістом довідники і путівники (за республіками, областями, окремими містами, туристичними маршрутами, музеями та іншими визначними пам'ятками).

Водночас досить цікавою і захоплюючою своїм змістом для піонерів була науково-популярна література, якою діти користувалися, займаючись у різних гуртках історико-краєзнавчого спрямування. Так, наприклад, члени гуртка біологів та географів, готуючи повідомлення про природу своєї Батьківщини, опиралися на матеріали із серії «Природні умови і природні ресурси СРСР», видрукувані в 1964–1972 рр. видавництвом «Наука». Із серії «Радянський Союз», опублікованої в 1966–1971 рр. у 22 томах видавництвом «Мысль», піонери поповнювали свої знання про економіку і культуру всіх союзних республік. Про розвиток мистецтва краю діти дізнавалися із серії, присвяченої народним художнім промислам, творчості окремих художників («Життя в мистецтві», «Дороги до прекрасного», «Міста і музеї світу» і т.п.) [2, с. 10].

Зазначимо, що до групи літературних джерел історико-краєзнавчого спрямування 60-х років ХХ століття належали також твори художньої літератури. Так, читаючи художні твори, піонери отримували знання про природу, історію, культуру своєї Вітчизни. Красу дорогих або чимось особливо цінних місць України піонери знаходили у творах І. Нечуя-Левицького, І. Франка, у віршах Т. Шевченка, Л. Українки. Твори А. Пушкіна, М. Лермонтова, Л. Толстого, Д. Фурманова, А. Твардовського й інших письменників відтворювали найголовніші періоди історичного розвитку країни.

Не менш яскравими історико-краєзнавчими джерелами для піонерів у цей період були книжкові ілюстрації, графіка яких була тісно пов'язана з текстами. Книга від давньої рукописної до друкованої була завжди пам'яткою своєї епохи не тільки за змістом, але і як зорове, матеріальне втілення за мистецтвом книжкового оформлення.

Таким чином, історико-краєзнавчий кругозір піонерів у досліджуваній період розширювався під час читання художньої літератури, відомості якої були важливо цінними на рівні з історичними документами.

Відмітимо, що великого пізнавального значення для формування історико-краєзнавчого світогляду піонерів у 60-х роках ХХ століття мали спогади. Вони досить істотно доповнювали відомості інших історико-краєзнавчих джерел. Із них діти дізнавалися про історичні події минулого.

Цінним джерелом фактичного матеріалу в цей період була преса, з

якої піонери дізнавалися про свій край, їхня увага спрямовувалася на питання господарського і культурного життя свого району, визначні події минулого і т.п.

Досить захоплено піонери писали газети і журнали свого загону, в яких вони описували свою історико-краєзнавчу роботу та самостійно оформляли їх, підбираючи відповідні ілюстрації та документи. Такі літописи вели у кожному загоні, підготовка яких відбувалася щомісяця. Випуски приурочувалися певним історичним чи знаменним датам (річниці жовтневої революції, Дню Перемоги, дню народження піонерської організації і т.п.). Всі піонери загону брали активну участь у підготовці літопису. Розподіл обов'язків відбувався з урахуванням їхніх здібностей та нахилів (написання віршів, малювання, фотографування тощо), що надзвичайно зацікавлювало піонерів.

До статистичних джерел історико-краєзнавчого спрямування, якими керувалися юні дослідники при вивченні рідного краю в досліджуваний період, відносимо документи державних статистичних управлінь союзних республік. Із них діти отримували різноаспектні відомості про області, райони, великі міста. Наприклад, про Київську область діти могли дізнатися із статистичних збірників «Київ і Київська область в цифрах» (1961, 1964 рр.). Подібні збірники видавалися у всіх областях Української РСР.

Суттєвим джерелом інформації історико-краєзнавчого спрямування в досліджуваний період були мапи, за допомогою яких діти вивчали свій край за територіальним охопленням, масштабом, історичними подіями. Працюючи над фізико-географічними мапами, діти мали можливість встановлювати взаємозв'язок різних компонентів природи, визначати територіальні відмінності і т.п. За історичними мапами піонери простежували, як утворювалася територія їхнього краю, які племена населяли їхні землі в минулому, де відбувалися битви з іноземними загарбниками, селянські війни, події революційного руху та Великої Вітчизняної війни, найбільші повоєнні будівництва тощо. Діти сприймали мапи як графічний літопис своєї країни, республіки, краю, які точно відображали хід історичних подій. Історична мапа допомагала піонерам охопити єдиним поглядом епохальні події в узагальненому вигляді, демонструвати їхню грандіозність і величність.

Не менш значущими були архівні документи, які дозволяли піонерам уточнювати відомості про окремі факти місцевої історії, виявляти імена їх учасників і т.п. Цією роботою керували старші наставники, які рекомендували джерела з обраної теми дослідження, навчали конспектувати, складали з ними плани основних тез та намічали основні напрями теми. Під час таких консультацій увага дітей зверталася на аналіз фактів і відомостей, що містилися в них, на доказовість або спірність у висновках і оцінках, на необхідність ретельної перевірки зібраного матеріалу, його глибоке вдумливе осмислення [3, с. 53].

Отже, робота піонерів у 60-ті роки ХХ століття з писемними джерелами була одним з найбільш важливих напрямків їхньої самостійної історико-краєзнавчої діяльності.

Цікавим та захоплюючим історико-краєзнавчим мовним джерелом передачі найдавніших відомостей для піонерів у 60-ті роки ХХ століття була усна народна творчість (казки, перекази, пісні, прислів'я, приказки тощо). До усних джерел відносимо також розповіді людей, в пам'яті яких зберігалися відомості про ті чи інші події. Їхні розповіді були вагомими доповненнями до інших історико-краєзнавчих джерел. Піонери здійснювали записи таких оповідей, створювали фонотеки текстових літописей свого краю, для опрацювання їх та передачі наступним поколінням. Ця форма роботи була досить цікавою та цілком посилюючою для дітей. Так, наприклад, піонерами загону імені О. Матросова Харківської школи № 31 було досліджено, що назви таких населених пунктів як Вишневе, Березівка, Калинове, Вербівка походили від назв рослин, а назви сіл Ведмеже, Вовчий Яр походили від тварин, які раніше там водилися [4, с. 24].

Також до числа усних історико-краєзнавчих джерел відносилися бесіди-зустрічі, які проводилися із серії «Зустрічі з цікавими людьми». Насамперед, зустрічі організовувалися з представниками старшого покоління, які були учасниками історичних подій, будували нові міста, селища та ін. Учасники революційних подій, герої громадянської та Великої Вітчизняної воєн та старожили зберігали місцеві перекази і традиції краю, а потім у формі розповіді передавали їх молоді. Їхні розповіді вирізнялися своєю нестандартністю, образністю, що допомагало дітям уявити колорит, зрозуміти психологічний стан людей, які здійснювали подвиги на полях битв.

Зазначимо, що також серед джерел історико-краєзнавчого характеру діяльності піонерської організації України у 60-ті роки ХХ століття всі пам'ятки історії та культури мали свою цінність, репрезентантом чого було унаочнення. Так, наприклад, піонери загону імені Уляни Громової с. Сотники Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, відвідавши музей історії Корсунь-Шевченківської битви (заснований у липні 1945 р.), змогли побачити і відчувати відомі історичні події, які тривали на території їхнього краю в роки Великої Вітчизняної війни.

Ознайомлення з творами архітектури, в яких зафіксовані віхи багатовікової історії та культури народу, давало змогу піонерам дізнаватися про розвиток суспільства, економіку, технічні досягнення і промислові можливості, життя його трудового народу. Із конструкцій, форм, декоративних оформлень пам'ятників архітектури діти дізнавалися про естетичні смаки різних епох, художні особливості, міжнародні зв'язки і т.п. Отже, твори мистецтва у досліджуваній період були яскравим художнім літописом свого часу та мали велике пізнавальне значення для

юних дослідників.

Особливу групу інформаційних джерел історико-краєзнавчого спрямування становили пам'ятники скульптури та архітектури малих форм, створені для увічнення історичних постатей чи подій (монументи,obelіски, колони, тріумфальні арки, плити з рельєфами і написами тощо). Наприклад, про революційну боротьбу севастопольців діти дізнавалися із пам'ятника 49 більшовикам-підпільникам, які загинули в Криму у 1920 році (архітектор М. Садовський, скульптори Л. Смерчінський, С. Карташов, 1937 рік встановлення). Про героїчну оборону Севастополя в роки Великої Вітчизняної війни піонери дізнавалися під час ознайомлення з пам'ятником захисникам Севастополя (1967 рік встановлення).

Крім того, до наочно-образних джерел історико-краєзнавчого спрямування у досліджуваний період відносимо марки, значки, монети, плакати, листівки. Твори графічного мистецтва несли відомості про конкретні історичні події та давали дітям можливість відчутти пульс епохи. Наприклад, плакати В. Дені «Допоможи!», Д. Моора «А ти записався добровольцем?», І. Тоїдзе «Батьківщина-мати кличе!» відтворювали в уяві дітей драматичні епізоди суворої героїки революційних подій та подій Великої Вітчизняної війни.

З листівок діти отримували особливі відомості про природу, пам'ятки краю, предмети побуту та ін. Листівки-репродукції різних творів іноді були єдиним джерелом відомостей про знищені твори мистецтва під час Великої Вітчизняної війни та несли цінну історичну і етнографічну інформацію. Так, наприклад, колекціонуючи листівки видавництва «Образотворче мистецтво», що були присвячені музеям країни, історії радянського мистецтва (архітектура, живопис, скульптура, графіка), набори листівок «Рослини під охороною», «Принеси додому океан» (про моллюсків), «З історії пряних рослин» діти отримували історико-краєзнавчу інформацію навчально-пізнавального характеру.

Отже, колекціонування листівок за різною тематикою (історія вулиць, пам'ятники, промисловість, мости, парки, тощо) сприяло накопиченню історико-краєзнавчої інформації.

Зазначимо, що інформаційно-цінними для піонерів у досліджуваний період були найпростіші речі (археологічні матеріальні знахідки, фото-і кіноматеріали, звуко- та відеозаписи, нагороди (іменні годинники, зброя, ордена, медалі), революційні знамена, предмети побуту і трудових подвигів (палатка цілинників, каска будівельника БАМу тощо), що сприяло активізації пізнавальної діяльності піонерів. Так, наприклад, життя державних діячів яскраво висвітлювалося дітям під час знайомства з їхніми особистими речами. Піонери брали участь у створенні меморіальних квартир, кімнат-музеїв, музеїв-заповідників, що було неможливим без таких цінних експонатів. Це дозволяло дітям подумки доторкнутися до них, зрозуміти умови тодішнього життя. Отже, піонери

60-х років ХХ століття вивчали минуле з пам'яток людської діяльності, які були історично цінними джерелами, але не завжди створювалися з такою метою. Вони виникали через одні або інші суспільні потреби. Так, наприклад, лист із фронту, бліндаж, бойова техніка виступали для піонерів історичними джерелами, а у свій час були конкретними предметами, які мали своє практичне призначення [5, с. 32].

Виходячи з вище зазначеного, відзначимо, що різноманіття історико-краєзнавчих джерел дозволяло піонерам 60-х років ХХ століття отримувати, досліджувати та ретельно вивчати сукупність фактів та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями та місцями окремих фактів.

Таким чином, вивчення історико-краєзнавчих джерел, збір матеріалів вимагав ретельної систематизації, плановості в роботі і оформлення її результатів, що призводило до накопичення вагомого матеріалу пізнавального характеру.

Отже, джерела історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в 60-ті роки ХХ ст. були важливим фактором не лише ідейно-політичного, але й морального, трудового, естетичного, екологічного та фізичного виховання підростаючого покоління, сприяли розширенню кругозору, розвитку пізнавальних інтересів, залученню дітей до творчої діяльності, формуванню інтелектуальних та практичних умінь, вибору майбутньої професії.

Подальшого вивчення потребують такі аспекти даної проблеми, як об'єкти та спрямованість історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в означений період, історико-краєзнавчий аспект діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вінниченко А. І. Розвиток позакласної і позашкільної роботи в Українській РСР за 50 років радянської влади / А. І. Вінниченко // Народна освіта в Українській РСР за 50 років. – К. : Рад. школа, 1967. – С. 50–52.
2. Губенко В. В. Виховання в учнів любові до природи краю на краєзнавчому матеріалі / В. В. Губенко // Краєзнавство в школі. – К. : Рад. школа, 1966. – С. 7–14.
3. Костриця М. Ю. Туристично-краєзнавча робота в школі / М. Ю. Костриця. – К. : Рад. школа, 1985. – 128 с.
4. Краєзнавство в школі : збірник / за ред. канд. пед. наук М. П. Откаленка. – К. : Рад. школа, 1968. – Випуск 11. – 118 с.
5. Лейбельман М. С. Досягнення дитячого туризму і краєзнавства на Україні / М. С. Лейбельман, А. Й. Піщанський // Краєзнавство в школі. – К. : Рад. школа, 1967. – Вип. 10. – С. 30–37.